

Pál Helén

A *meg* igekötő a bukovinai székelyek nyelvjárásában

A *meg* igekötő az egyik legrégebbi igekötő a magyar nyelvben, feladata elsősorban az, hogy az igék jelentését módosítsa. Az igekötőknek a nyelvjárásokban is fontos szerepük van, dolgozatomban ezért azt vizsgálom, hogy milyen funkciói lehetnek ennek az igekötőnek a bukovinai székelyek nyelvjárásában.

1. Néhány mondat a népcsoportról és a nyelvváltozat besorolásáról. *A bukovinai magyar falvak alapító lakosai nagyjából a madéfalvi veszedelem után elmenekült székelyek voltak. A bukovinai falvak (Istensegits, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva, Andrásfalva) lakóit 1941-ben Bácskába telepítették, 1945-ben pedig magyarországi településekre. A 19. század második felétől több csoportjuk ment Bukovinából az Al-Duna vidékére, a mai Románia területére és az amerikai kontinensre is.*

A nyelvváltozat a székely nyelvjárási régióba sorolható. Az adatok szerint főleg csíki, háromszéki és udvarhelyszéki székelyek (Sebestyén 1989: 5) gyülekeztek Madéfalván az 1764-es vérengzés előtt, majd ezekből a menekültekből szervezték később a bukovinai székely falvakat alapító csoportokat. A bukovinai székelyek nyelve tehát az e területeken beszélt nyelvváltozatokhoz áll közel, de a kibocsátó falvaktól való elszakadás miatt önálló változásokkal is számolni kell. Továbbá a bukovinai székely nyelvjárás meghatározás is csak viszonylagos lehet, hiszen a népcsoport tagjai Bukovinában sem csak egy faluban éltek, később pedig több országba települtek csoportjaik.

2. Az adatok forrása. *A nyelvi adatokat az eddig megjelent, a népcsoportra vonatkozó kiadványokból gyűjtöttem (lásd a Rövidítések jegyzéke című fejezetet), és az általam készített hangfelvételek adatait is felhasználtam.*

3. Az igekötők szófaji besorolása. *Az igekötők szófaji besorolása nem problémamentes, így szerepükről is többféle vélemény alakult ki. Röviden kitérek a jelenlegi kérdésekre.*

Kiefer Ferenc és Ladányi Mária véleménye szerint az igekötők igemódosítók, melyek „szintaktikai viselkedésük alapján egyértelműen meghatározhatók: (a) semleges mondatban mindig az ige előtti pozíciót foglalják el (ilyen mondatban más elem nem kerülhet az igemódosító és az ige közé), (b) ha az ige előtti pozícióba más elem kerül, akkor rendszerint közvetlenül az ige mögé kerülnek, (c) az igemódosítók eldöntendő kérdésre adott válaszbán

önállóan is használhatók” (Kiefer–Ladányi 2000: 461, 513). Balogh Judit az igekötőket átmeneti jellegűnek tekinti többféle szempontból is: „egyrészt képzőértékű (prefixum-jellegű) jelentésmódosító szóelem, másrészt határozószószerű összetéti előtag, harmadrészt morfológiai természetű szerkezet alkotására képes viszonyzó” (Balogh 2000: 264). Meghatározása szerint „az igekötő olyan – a határozószókkal rokon - viszonyzó, amely tipikusan igehez (esetleg igei természetű szóhoz: igenévhez, deverbális főnévhez) kapcsolódik, s elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvelem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál. [...] Az igekötők szerepe az, hogy módosítsák, megváltoztathatják az ige jelentését, s változást okozhatnak az ige bővíthetőségében, ezáltal szintaktikai környezetében is. A jelentésmódosító és a szintaktikai funkció nem határolható el élesen egymástól, gyakran egymásba olvadnak, együtt jelentkeznek, keresztezhetik egymást” (Balogh 2000: 264–5). Szili Katalin szerint az igekötő „inkább a képzőkhöz közel álló, funkciójában azokkal rokon poliszemantikus előelem, az igekötős igék pedig ennek megfelelően valahol az összetételek és képzett szavak határán álló önálló lexikai egységek” (Szili 1995: 62).

Dolgozatomban a *meg* igekötő alábbi funkcióit tekintem át: irányjelölés, perfektiváló funkció, a cselekvés akcióminőségének megváltoztatása, *meg* igekötő + visszaható névmás szerkezet, szörendi kérdések.

4. Irányjelölés. *Az igekötők legrégebbi funkciója a cselekvés irányának megjelölése volt. A meg igekötő a még határozószóból jött létre, ennek jelentése 'vissza, hátra' volt, eredetileg mozgást, mozdítást és általában helyváltoztatást jelentő igékhez kapcsolódott. A legrégebbi igekötőink egy részének irányjelentése mára már háttérbe szorult (D. Máta 2003: 411). Azonban a mai köznyelvhez hasonlóan a bukovinai székelyek nyelvjárásában is találhatók olyan igék, amelyekkel kapcsolatban a meg megőrizte 'vissza, hátra' jelentését, bár számuk e nyelvváltozatban is csekély: megőszült 'megfordult, visszafordult' (P.J. 24), megtér 'visszamegy, hazamegy, visszatér' (B.sz.népm. III. 343; Sz.sz. 58). Nem mozgást jelentő igékhez is kapcsolódhat a meg ilyen értelemben: megemlékszik 'visszaemlékezik' (P.E.).*

5. Perfektiváló funkció. *A meg igekötő perfektív szerepben is megjelenik a bukovinai székelyek nyelvjárásában. A nyelvtörténet eredményei szerint a meg befejezett cselekvést jelölő funkciója úgy alakulhatott ki, hogy a 'vissza' irányjelentés a cselekvés befejezésének mellékjelentésével bővült, és az igekötő azután az irányjelentés helyett inkább a cselekvés befejezettségét, eredményességét fejezi ki (D. Máta 2003: 411). A cselekvés befejezettségét*

jelöli a meg a következő igékben: megebredek, megabrikoljam: „*Ha korán lefeküszök, éjjel megebredek, s félelmembe kísérteteket látok. (...) Ha esment jó, mond neki, hogy várjon meg. Hogy jól megabrikoljam.*” (T.M. 81), megijedett (megejedett) (P.E.; Sz.M. 15-6), meghót (P.E.), megolvasta 'megszámolta' (P.E.; L.I. 286), megdolgoztuk: „*Vót kenderünk es jó sok, megdolgoztuk*” (D.A.Cs.B. 10), megjöttem 'meggyógyultam' (D.A.Cs.B. 14. 30, 32), megpallta 'megverte' (K.(R.)P. 83), megkapjunk 'megtaláljunk' (L.A. 19). *Mint a fenti példák mutatják, a meg perfektív funkcióban járulhat jelen idejű igékhez, illetve múlt idejű igealakokhoz is. Ha az igekötő jelen idejű igealakhoz járul, akkor inkább arra vonatkozik, hogy a cselekvés a jövőben fejeződik majd be, míg a múlt idejű igékkel kapcsolódva a cselekvés már befejezett volta hangsúlyozódik* (D. Máta 1992: 689; Balogh 2000: 265).

Kiefer Ferenc az imperfektív, illetve perfektív szituációkat az alábbiak alapján különbözteti meg: „Ha valamely mondat belső időstruktúrája felosztható diszkrét egységekre, imperfektív szituációval van dolgunk, ha ez nem lehetséges, akkor a szituáció perfektív. Más szóval, a perfektív szituációk időstruktúrája osztatlan egész függetlenül attól, hogy a szituáció milyen hosszú ideig tart” (Kiefer 1983: 151). A perfekciós kategórián belül J. Soltész Katalin külön csoportba sorolja azokat a *meg* igekötővel kapcsolódó igéket, amelyek képzett igék.

Mivel az igekötő csak igékhez járulhat, ezért az igekötős igék létrehozását előbb megelőzi az igeképzés (Kiefer–Ladányi 2000: 456). Az alábbi példák **melléknévből képzett igék**, ezekben a *meg* igekötővel válik teljessé a melléknév által kifejezett tulajdonság vagy állapot (J. Soltész 1959: 34; D. Máta 1992: 677): *megehültem* 'megéheztem' (T.M. 36), *megvizült* 'megvizesedett' (L.I. 56, 305, 600; Sz.sz. 57), *megüresedett* (az üveg megüresedett) (L.I. 578), *mégszonyul* 'megszomjazik', *mégsárosul* (Sz.sz. 57, 58), *megbátorodott* (*megbátrodott*) (L.I. 229, 560).

A nyelvjárásban arra is van példa, hogy **főnévből képzett igéhez** járul a *meg* igekötő: *megmeszel* 'fehér krémmel beken' (B.sz.népm. IV. 471), *megbicskáz* 'megszúr, késsel veszekedés közben' (Sz.sz. 55).

Mint már említettem, a *meg* igekötő funkcióit illetően eltérők az álláspontok. Szili Katalin ezeket az alábbiak szerint csoportosítja: „A *meg-* funkcióinak meghatározásában leegyszerűsítve két alapvető vélemény ütközik. Az egyik nézet képviselői szerint a *meg-* szerepét csak a perfektiválással azonosítani elégtelen, ezért összehasonlítva az alapige és az igekötős változatának jelentését, többféle jelentésmódosító funkciójáról szólnak, így sikerességet, pillanatnyiságot, nyomósítást, ismétlődést, a cselekvés fokát stb. jelölő képességéről. A másik pólust Kiefer képviseli, aki szerint „a *meg-* igekötő jelentése egy: a perfektiváló funkció” (Kiefer 1984: 145). A *meg-* használatának szintén az aspektualitás

körébe tartozó, de Kiefer felosztásától eltérő eseteit különítette el a Beöthy–Altmann szerzőpáros az igekötő szövegbéli előfordulását vizsgálva (Beöthy–Altmann 1985).” (Szili 1988: 350). Szili álláspontja Kieferéhez közelít, „a jelentésmódosítás megállapított fokozatai ugyanis vagy a perfektiválásból következő mellékjelentéseknek, vagy a szóképzést kísérő irradiációnak, azaz alapszóbesugárzásnak az eredményei. Mégis, a *meg-* perfektiváló elemként való meghatározása csupán kiindulópont lehet annak megválaszolásához, milyen szabályokat követve és mikor perfektivál valóban a *meg-*” (Szili uo.).

6. A cselekvés akcióminőségének megváltozása. Az igekötő az igében kifejezett cselekvés akcióminőségét is megváltoztathatja (D. Máta 1992: 680; Balogh 2000: 265). A *meg* igekötő kifejezheti a cselekvés kezdő jellegét – ilyen szerepben az igekötő a tartós (duratív) történésű igét egyszeri, mozzanatos történésűvé teszi: meghalta 'meghallotta' (szemben a hall-lal) (K.J. 482), megpróbálkozok (B.G. 305), megörvend 'megörül' (Sz.sz. 56), megszőnyülködött (D.A.Cs.B. 18, 23).

A Penavin Olga és Matijevics Lajos által összeállított nyelvatlaszban a *futni kezd* cimszó alatt mindhárom al-dunai községnél (Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve) a *mëkfussa magát* adat szerepel (1978: 312). A *megfutamodik* igében pedig az igekötő mellett az *-odik* képző is a kezdő értelmet fejezi ki: „Elment / a másik szomszédasszonyának es monta s / aval *megfutamodtak* s aszonya hallám mejünk megnézzük. Hol van? / Odamentek s há má nem vót ott” (P.E.). „A macska csak azt várta, elragadta, futot a kutyaához. – Meg van a tükör, fusunk, míg a javán leszünk. –*Megfutamodtak* s hát elötik egy nagy víz, de suhot egy csónak, amibe belé üjenek” (K.T. 484). J. Soltész Katalin utal Budenz Józsefnek arra a megállapítására, miszerint a *meg* igekötőnek a cselekvés megkezdődését, beállását kifejező funkciója a perfektív funkció mellékárnyalata (J. Soltész 1959: 40).

Wacha Balázs véleménye szerint a „régiségben – mint ismeretes – az aspektus kifejezésében nagyobb szerepet játszottak az igeidők: a folyamatosság ismert kifejezője a kódexirodalomban is az *ír vala* típusú múlt idő. (...) Mindamelllett kiemelendő, hogy E. Abaffy szerint lényegében már az ómagyarban is aspektuálisan neutrális az *-á, -é* időjel, vagyis a folyamatosság paradigmatisz kifejezésének vagy a) fakultatív és stílári kötöttségei is vannak vagy b) esetleg a funkcionális különbségek további altagolása is lehetséges” (Wacha 2001: 84). A bukovinai székely nyelvjárást beszélők az elbeszélő múlt időt is használták. A következő példában ez az igeidő a kevéssel azelőtt történt cselekvésre vonatkozik, és egy mozzanatot hangsúlyoz az elbeszélésben: „Ugy számítottam hogy előre

megnézem a nalunk való malomba megfutamodék s bé futtam a Szöts Anti malmába” (G.S.A. 67).

7. A meg igekötő visszaható névmással. Székelyföldi nyelvjárásokban figyelték meg, hogy a meg igekötővel ellátott ige visszaható névmással nyomatékosítást fejez ki (J. Soltész 1959: 43): megneveti magát, megbúsulta magát, megbízzák magukat, megjárom magamat. A bukovinai székelyeknél is megfigyelhető ez, hiszen e nyelvváltozat is székelyföldi gyökerekkel rendelkezik: „Most ez az öreg felébredett. Fölát, s magát megvigyázkotta.” (Sz.M. 19), „Elég nehezek és még ráadásul vízesek voltak a gerendák, jól megdolgoztuk magunkat, amíg felkerültek a szekerre.” (L.I. 483). Azonban véleményem szerint nem nyomatékosításról van szó az alábbi példákban: „Akkor jött egy autó az országyúton, és a ló megijedt, megszökte magát, és elszaladt a boronával együtt.” (L.I. 64), „Akkor pedig a madár reppentette meg magát, fölrepült a fára.” (L.I. 229). Ezt támasztja alá Penavin Olga és Matijevics Lajos szójegyzéke is, melynek meghatározása szerint a megröppen magát jelentése felröppen (1980: 56).

8. Szórendi kérdések. Az igekötő fordított szórendje (vagy más megnevezéssel a hátravetett igekötő) a nyelvjárások kapcsán is a figyelem középpontjába került. Például HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET és WACHA BALÁZS is említi, hogy az igekötős ige fordított szórendje gyakoribb egyes nyelvjárásokban, mint a köznyelvben (Heltainé felsorolásában ezek a nyelvjárások Zemplén, Szabolcs, Szatmár megyében, Hajdú és Bihar keleti részén, Kárpátalján és erdélyi területeken találhatók [1992: 487]) (Wacha 2001: 83). Kálmán Bélához hasonlóan Wacha is felfigyelt a hátravetett igekötő sajátos szerepére az erdélyi nyelvhasználóknál, például a halok meg jelentésárnyalata 'majd meghalok, már-már meghalok' (Wacha 2001: 83). Kálmán megfogalmazása szerint ha az igekötő az ige mögé kerül, „a cselekvés majdnem, szinte megtörténik, tehát a kifejezés képletes, szimbolikus” (Kálmán 1975: 60). A bukovinai székelyeknél is található erre példa: „1935. februárban csak úgy hirtelen a manduláim bedagadtak, és fulladtam meg.” (L.I. 343), „Minden szekéren sok nagy málé vagy puliszka, az a sok hering! Olyan mondás a piacon, hogy az ember süketült meg.” (L.I. 262), „Mit vót mit tēni, maradt a legüdösebb, s ezek jó csomó pénzvel, hogy szakadtak meg, hát hazabalagtak.” (K.J. 488), „Mégint egy darabig csendbe voltak, jól voltak a csürrék, s mégint éccēr elkezdtek verekedni, de úgy verekedtek, hogy ölték még egymást.” (P.L.K.E. 415). Wacha is foglalkozott az igekötő fordított szórendjének kérdésével: „Az igekötő hátravetésének funkcióit (felidézve Simonyi állításait is) találóan foglalta össze Vörös József. »A fordított

szórendnek funkcióit eszerint három csoportra oszthatjuk: a) Az értelmi nyomaték (kommunikációs fókusz) jelzése, pl. A fizetését itta el. b) Fordított lesz a szórend, ha az igehez meghatározatlan névelőten főnév kapcsolódik tárgyként vagy (intranszitiv igeiknél) alanyként, továbbá ha a cselekvés meghatározatlan idejű. Pl. Jöttek vissza hadifoglyok. c) Fordított sorrendű az igekötő és az ige, ha a cselekvés folyamatos szemléletű. Mikor hazamentem, megtaláltam a pénztárcámat azt jelenti, hogy otthon találtam meg, Mikor mentem haza, megtaláltam a pénztárcámat pedig azt, hogy útközben letem rá» (Vörös 1971: 73–5. Idézi Wacha 2001: 44). Az igekötő fordított szórendjének funkcióiról Heltainé így ír: „A fordított szórenddel önmagában is sokféle árnyalatot jelölhetünk (...) Fordított szórendű lehet az igekötős ige akkor is, ha az igével folyamatosságot, kezdést, befejezetlenséget avagy részlegességet, elaprózottságot akarunk érzékeltetni. (...) Az igekötő hátravetésével finomabban, árnyaltabban érezteti az író a folyamatosságot, és azt, hogy a cselekvés még nem fejeződött be” (Heltainé 1992: 487). Az alábbi példamondatban a kezdő értelem mellett a folyamatosság érzékeltetése is jelen van: „Ambarus es eljött, a bátyám, akik már jól vótak ott Déván, magnakvalót es hozott. Hát segítettek, hogy induljunk meg valahogy” (D.A.Cs.B. 20).

Természetesen most nem tekinthetem át a meg igekötő összes funkcióját. További vizsgálatot igényel például a konkretizáló funkció kérdése, de az is, hogy gyakrabban fordul-e elő a meg igekötő a bukovinai székelyek nyelvjárásában, mint például a köznyelvben.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- B.G. = Bíró Gergely (Székelykeve [Skorenovác]). In: Penavin Olga (szerk.) 1984. *Jugoszláviai magyar népmesék II.* Budapest–Újvidék.
- B.sz.népm.III. = Bukovinai székely népmesék III. Szerk. Sebestyén Ádám. 1983. Szekszárd.
- B.sz.népm.IV. = Bukovinai székely népmesék IV. Szerk. Sebestyén Ádám. 1986. Szekszárd.
- D.A.Cs.B. = Dávid Albertné Csobot Borbála (Andrásfalva). In: *Így teltek hónapok, évek... Őt életrajz.* (A szövegeket válogatta és gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta Salamon Anikó.) 1979. Bukarest.
- G.S.A. = Gáspár Simon Antal (Istensegits). In: Gáspár Simon Antal 1986. *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegits.* Budapest.
- K.J. = Kovács Júlia (Hertelendyfalva [Vojlovica]). In: *Jugoszláviai magyar népmesék I.*
- K.(R.)P. = Kovács (Ráfi) Péter (Andrásfalva). In: *Bukovinai székely népmesék III.*
- K.T. = Kovács Teréz (Hertelendyfalva [Vojlovica]). In: *Jugoszláviai magyar népmesék II.*

- L.A. = Lőrincz Antal (Istensegíts). In: Lőrincz Imre 1986. *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig*. Budapest.
- L.I. = Lőrincz Imre (Istensegíts). In: Lőrincz Imre 1986. *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig*.
- P.E. = Pál Emerencia (Hadikfalva). Saját gyűjtésű hangfelvétel.
- P.J. = Palkó József (Andrásfalva). In: *Bukovinai Székely Népmesék III*.
- Sz.sz. = Penavin Olga – Matijevics Lajos 1980. *Székely szójegyzék*. Újvidék.
- P.L.K.E. = Péter Lajosné Kató Erzsébet (Józseffalva). In: *Bukovinai székely népmesék IV*.
- Sz.M. = Szentés Menyhért (Hadikfalva). In: *Tolna megyei székely népmesék*.
- T.M. = Tamás Menyhért (Hadikfalva). In: TAMÁS MENYHÉRT 1981. *Vigyázó madár*. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Judit 2000. Az igeikötő. In: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest. 264–7.
- D. Máta Mária 1992. Az igeikötők. In: Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I., II/1*. Budapest. 662–95.
- D. Máta Mária 2003. Az igeikötők. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 411–5.
- Heltainé Nagy Erzsébet 1992. Hátravetett igeikötő. *Magyar Nyelvőr* 486–7.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igeikötők*. Budapest.
- Kálmán Béla 1975. *Nyelvjárásaink*. Budapest.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igeikötők. In: KIEFER FERENC (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest. 453–518.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*. Újvidék.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos 1980. *Székely szójegyzék*. Újvidék.
- Sebestyén Ádám 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd.
- Szili Katalin 1988. Szabályok és szabálytalanságok a meg- igeikötő kapcsolódásában. *Magyar Nyelvőr* 348–57.
- Szili Katalin 1995. *Az igeikötős igeiképzéséről*. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 32. Budapest.

- Wacha Balázs 2001. *Időbeliség és aspektualitás a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 149. Budapest.